

місцева парафіяльна громада вважала Ісуса Христа своїм патроном так само, як і його земного опікуна св. Йосипа.

Останній сфрагіс належить ямпільському декану. У його центральній частині вигравіюваний латинський хрест. Навколо — легенда, яка читається з нижньої частини: "ПЕЧАТЬ ЯМПОЛЬСКАГО ДЕКАНА". Роздільником між першим та останнім словом слугує хрестик¹⁸.

Отже, нами розглянуто 18 печаток: 16 костьольних та 2 деканські. 3-поміж круглих та овальних переважають останні. Розміри в діаметрі серед перших 30—37 мм, серед решти 21x25 — 34x43 мм. Легенди на храмових сфрагісах виконані латиною, на деканських — російською мовою. Серед сюжетів переважає образ Діви Марії (4). З інших святих зустрічаємо св. Миколая (1), св. Йосипа (1), св. Войтека (1), св. Івона (1). Тричі фіксуємо композицію "св. Трійця", двічі — голуба (св. Дух) та хрест (на печатках деканів), один раз сцену "Преображення" та літери "IHS".

У досліджуваній період сажа як технічний матеріал вийшла із вжитку, їй на зміну прийшли фарба та чорнило, які починають зустрічатися з 70-х рр. XIX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ДАВО, ф. Д-904, оп. 11, спр. 2, арк. 198, 207, 219; Спр. 7, арк. 27, 36, 52; Спр. 12, арк. 30, 36, 53; Спр. 16, арк. 196, 204, 220; Спр. 21, арк. 206, 232, 255; Спр. 26, арк. 119 зв., 129, 142; 2. Там же, спр. 16, арк. 163, 171; Спр. 21, арк. 85, 93; Спр. 26, арк. 195, 199, 204; 3. Там же, спр. 16, арк. 149, 152, 157; Спр. 21, арк. 108, 113, 120; Спр. 26, арк. 220, 227, 232; 4. Там же, спр. 2, арк. 87, 88, 93, 103; Спр. 7, арк. 218, 224, 233; Спр. 12, арк. 137, 140, 148; Спр. 16, арк. 121, 126, 135; Спр. 21, арк. 147, 165; Спр. 26, арк. 146; 5. Там же, спр. 2, арк. 121, 126, 134; Спр. 7, арк. 139, 144, 152; Спр. 12, арк. 165, 170, 177; Спр. 16, арк. 90, 96, 104; Спр. 21, арк. 183, 190, 198; Спр. 26, арк. 249, 254, 259; 6. Там же, спр. 2, арк. 35, 49, 70; Спр. 7, арк. 91, 102, 117; Спр. 12, арк. 90, 116; Спр. 21, арк. 38, 51, 74; Спр. 26, арк. 49, 64, 80; 7. Там же, ф. Д-472, оп. 5, спр. 12, арк. 49; 8. Zaleski W. Święci na każdy dzień. - Łódź, 1982. - S. 785; 9. ДАВО, ф. Д-904, оп. 11, спр. 2, арк. 35, 49, 70, 88, 93, 103, 121, 127, 134, 148, 154, 159, 166, 173, 198, 207 зв., 219; Спр. 7, арк. 27, 36, 52, 92, 103, 118, 139, 144, 152, 179, 186, 190, 196, 218, 224, 233; Спр. 12, арк. 30, 37, 53, 90, 116, 136, 140, 148, 165, 170, 177, 190, 194, 200, 207, 211, 214; Спр. 16, арк. 39, 52, 70, 90, 96, 104, 120, 126, 136, 148, 152, 157, 171, 196, 204, 220; Спр. 21, арк. 38, 51, 74, 85, 93, 108, 113, 120, 147, 165, 183, 190, 198, 205, 232, 255; Спр. 26, арк. 49, 64, 81, 119 зв., 130, 142, 169, 178, 185, 195, 199, 204, 220, 227 зв., 232, 250, 254, 259; 10. Там же, спр. 4, арк. 181, 192; Спр. 9, арк. 363, 369; Спр. 18, арк. 364, 378; Спр. 23, арк. 463, 473; 11. Там же, спр. 9, арк. 177, 202, 260; Спр. 18, арк. 175, 193, 256; Спр. 23, арк. 186, 211, 260; 12. Там же, спр. 4, арк. 385, 401, 415; Спр. 9, арк. 434, 444, 458; Спр. 18, арк. 430, 442, 468; арк. 398, 408, 424; 13. Там же, спр. 4, арк. 101, 116; Спр. 9, арк. 335, 344, 352; Спр. 18, арк. 332, 339, 353; Спр. 23, арк. 342, 351, 362; 14. Там же, спр. 4, арк. 51, 66, 82; Спр. 9, арк. 57, 79, 99; Спр. 18, арк. 59, 73, 97; Спр. 23, арк. 77, 114; 15. Там же, спр. 18, арк. 287, 298, 311; Спр. 23, арк. 288, 302, 315; 16. Там же, спр. 4, арк. 201, 209 зв.; Спр. 9, арк. 381, 389, 398; Спр. 18, арк. 389, 393, 399; Спр. 23, арк. 437, 444, 450; 17. Там же, спр. 4, арк. 145, 167; Спр. 9, арк. 293, 302, 318; 18. Там же, спр. 4, арк. 51, 66, 82, 101, 116, 145, 167, 181, 192, 202 зв., 209 зв., 285, 313, 355 зв., 385, 401, 415; Спр. 23, арк. 54.

О. Г. Лойко

РАДГОСПНЕ БУДІВНИЦТВО НА ПОДІЛЛІ В 1917-1920 рр.

У багатьох працях лідер партії більшовиків В. І. Ленін писав про необхідність зосередження в руках держави частини поміщицьких маєтків і організації на їх основі зразкових колективних господарств. Він рекомендував, щоб з кожної економії якомога швидше були створені зразкові господарства для спільного обробітку землі разом з сільськогосподарськими робітниками й агрономами.

"Треба негайно ставити на обговорення питання про те і вживати практичних заходів для того, щоб крупні господарства, за найменшій можливості продовжували вестись як крупні, під керівництвом агрономів і Рад батрацьких депутатів, з найкращими машинами, насінням, із застосуванням кращих прийомів землеробської техніки"¹, - писав Ленін.

Після встановлення і утвердження зі зброєю в руках радянської влади в Україні, одночасно з ліквідацією поміщицького землеволодіння розпочинається процес створення

соціалістичних господарств. Ініціаторами його були більшовики, сільські пролетарі, солдати, що поверталися на село, робітники, які через занепад промисловості змушені були залишати міста й переселятися на село. Саме в цей час з 1917 по 1920 рр. кількість робітників у країні зменшилась до 1,4 млн. чол. з 3,6, населення Києва, наприклад, зменшилось на 28%.

Необхідність збереження в руках держави частини конфіскованих маєтків була обумовлена рядом обставин. По-перше, не можна було провести зрівняльний розподіл колишніх великих приватних і державних маєтків, оскільки держава зазнала б великих втрат, отже, дрібні селянські господарства не змогли б раціонально використовувати матеріальні, культурні цінності, зокрема будівлі і техніку.

Крім того, багато великих маєтків мали бурякові, хмелеві, тютюнові, виноградні та інші плантації, були тісно пов'язані з промисловістю, забезпечуючи її сировиною. Скорочення цих плантацій за роки війни призвело до занепаду харчової промисловості. Для відновлення її необхідна була сировина, яку могли дати лише великі, культурні господарства. Так, більшовики, враховуючи економічну ситуацію, обґрунтовували перетворення колишніх великих приватних маєтків на соціалістичні сільськогосподарські підприємства-радгоспи.

До Жовтневої революції в Україні було понад 29 тисяч поміщицьких та інших маєтків, які мали близько 15 млн. десятин землі і 3375 тис. десятин посівної площі.² У 1917 р. в Україні з 41,1 млн. десятин землі поміщикам, капіталістам, монастирям, скарбниці належало 16,2 млн. десятин, куркулям - 13 млн., середнякам - 9,8 млн., біднякам - 5,1 млн. десятин.³

У середньому одне поміщицьке господарство мало 476 десятин землі, 17 коней, 24 корови, а одне селянське господарство в середньому - 6,6 десятин землі, 1,2 коней, 1,5 корів.⁴

Відчуження земельних надлишків лише у 1918 р. зачепило десятки тисяч куркульських господарств. Питання про розмір трудової норми було питанням гострої боротьби на селі. Вона мала становити 9, 12, 15 або 25 десятин землі.⁵ Ось чому це питання набувало великого політичного значення.

У ряді губерній, зокрема на Поділлі, де було багато безземельного селянства, поділялися не лише польові, але й присадибні землі. І куркулів, які володіли кількома садибами або надто великими садибами, відбирали лишки присадибної землі. Про масовість вилучення присадибних земель у куркулів свідчать протоколи волосних земельних комітетів Брацлавського, Ямпільського, Кам'янецького, Літинського, Летичівського, Вінницького, Тульчинського та інших повітів Подільської губернії. Так, у Кожухівській волості Літинського повіту, наприклад, з 22 листопада 1917 по лютий 1918 рр. були вилучені земельні лишки у 46 куркулів, в тому числі були взяті на облік і передані біднішим селянам невеликі присадибні та городні ділянки з будівлями.⁶

Багато бідніших селян, які не мали свого двору, в результаті одержали куркульські садиби з будівлями й садами. Та незабаром така політика дала свої негативні результати, тому що земля забиралась у працюючих, хазяйнуватих людей, які по суті годували країну, і передавалась тим непридатним елементам села й міста, які раніше не вміли чи не хотіли працювати і займалися чи жебракуванням, чи крадіжками, чи годувались подаянням. Тепер всі вони були при владі чи в різного типу "загонах" і вже не просять, не крадуть таємно, а "за законом" забирають серед білого дня у людей все, що їм потрібно, і таким чином майно громадян не оберігається.⁷

В результаті радянська влада прискорює процес створення радгоспів та інших колективних господарств на селі. Так, за підрахунками Ф. В. Головача на весну 1918 р. в Україні було організовано 250 народних господарств і радянських економій.⁸ Таким чином це був лише початковий, фактично організаційний період радгоспного будівництва. Необхідно було не тільки організувати господарства, їх діяльність по забезпеченню

продовольством міста й центральні райони держави. Не маючи досвіду роботи, значна частина таких господарств швидко розпадалась.

На початку 1919 р. після повернення більшовицьких військ в Україну і влада приступила до подальших соціалістичних перетворень на селі. За короткий час у республіці було створено 1185 радгоспів, 497 сільгоспартілей і комун, в тому числі в Подільській губернії 52 радгоспи.⁹

На початку травня 1919 р. ЦВК України звернувся до всіх селян республіки з відозвою, в якій писалося, що об'єднання в комуністичні господарства – справа добровільна і що Радянська влада допомагатиме всім, хто буде об'єднуватися в такі господарства, але ніяк не примушуватиме їх. Документи, однак, свідчать, що на місцях всіяко заохочувалось штучне створення радгоспів. На Поділлі особливо швидко створюються радгоспи в травні 1919 р. Тоді ж відбулася нарада представників губземвідділів України, де завідувач Подільським губземвідділом Новак доповів, що всі колишні маєтки з живим і мертвим інвентарем, а також племінна худоба, сади, хмільники й виноградники взяті на облік. На їх основі створено 107 радгоспів, з них: польових – 38, садових – 58, городніх – 3, навчально-показових – 3, розсадників – 2, дослідних станцій – 1.¹⁰

На Поділлі, Київщині, Полтавщині та інших губерніях України було багато безземельних селян, через те, прагнучи поповнити свої земельні наділи за рахунок конфіскованих поміщицьких земель, вони прохолодно віднеслися до ідеї створення радянських господарств. Тому справа радянського будівництва на Поділлі просувалася не завжди успішно. В кінці червня тут було лише 32 радгоспи з площею 10800 десятин землі та 123 зразкових поля.¹¹ Слід зауважити, що в матеріалах центральних і місцевих архівів стосовно конкретних фактів існують великі розбіжності. Можливо, у доповіді Новака дані про кількість радгоспів значно завищені.

Найбільше радгоспів у цей час було створено в Україні в Харківській, Херсонській, Катеринославській губерніях, тобто в губерніях колишнього великого поміщицького землеволодіння.

Впродовж 1919 – 1920 рр. при загальних несприятливих умовах щодо радянського будівництва в Україні повсюдно панувала тенденція до якнайбільшого виділення землі для радгоспів, винокурень та цукрових заводів, без урахування потреб безземельного та малоземельного селянства. З 14553 тис. десятин конфіскованих земель селянам було виділено менше половини, за радгоспами, винокурнями, цукроварнями, тютюновими плантаціями закріплено було третину земель, за комунами та іншими колективними господарствами – 20%.¹²

У свою чергу селяни не сприймали аграрної політики більшовиків і не підтримували їх у боротьбі проти наступаючих армій Денікіна і Петлюри. Нездатні чинити їм опір, більшовики за наказом Леніна в середині серпня 1919 р. ліквідували другий український радянський уряд, більшість якого повернулася до Москви. Радгоспи були пограбовані й знищені.

Життя, звичайно, вносило свої корективи в земельну політику більшовиків. У березні 1920 р. на Всеукраїнському з'їзді волосних земвідділів новий наркомзем УРСР Д. Мануїльський заявив, що організація радгоспів і комун була надмірною і передчасною, вона різко ламала господарську ініціативу та психологію українського селянина.¹³

Таким чином, залишивши велику кількість земель за радгоспами, Наркомзем УРСР не зміг забезпечити їх ні основними, ні оборотними засобами. Цього не врахували місцеві органи влади при організації радгоспів. Вони явно перебільшували розміри і характер очікуваної допомоги від держави та виробничі можливості нових господарств. Крім того, були знехтувані прагнення селянства отримати землю і це призвело до того, що останні не підтримали політики Радянської влади в аграрному питанні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. З'їзд селянських депутатів. – ПЗТ. – Т. 31. – С. 272; 2. Головач Ф. В. З історії радгоспного будівництва в Українській РСР.-К.,-1982.-С.17; 3. Хміль І. В. Аграрні перетворення на Україні 1917-1920 рр.-К.-1990.- С. 55; 4. Там же.-С.54; 5. Там же.-С.55; 6. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні. У 2-х тт.-Т.-І.-С. 353. 7. Федулін А., Денисов Ю. Так жить совершенно нельзя//Слово.-1991.-№7.-С. 78; 8. Головач Ф.З. Вказана праця.-С. 25; 9. ЦДАГО України,-ф. Р.-352, оп.1, спр.8, арк.15; 10. Там же; 11. ДАВО, ф.Р.-991, оп.2, спр.164, арк.1; 12. Історія селянства Української РСР. У 2-х тт.-К.,1967.-Т.2.-С.58; 13. Головач Ф.В. Вказана праця.-С.49.

І.В. Толокньов

“ЗАЛІЗНИЦІ УКРАЇНИ В ЧАСИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 –КВІТЕНЬ 1918 РР.)”

Надзвичайно важливе значення системи шляхів сполучення у внутрішньому житті кожної держави – істина, що не потребує зайвих підтверджень. Достатньо лише визначити широке коло завдань, поставлених перед транспортом потребами економіки та оборони в ХХ столітті, особливо на переломних етапах розвитку суспільства, зумовлених революційними змінами традиційного життєвого укладу, як це відбувалось в Україні за часів Центральної Ради. Тому саме питанням матеріально-технічного стану та структурно-організаційним змінам комунікаційної мережі залізниць на українських землях протягом березня 1917-лютого 1918 рр. і присвячено цю статтю.

До останнього часу вітчизняна історична наука практично обходила увагою вивчення системи шляхів сполучення новітнього періоду. Майже повністю відсутні дослідження, присвячені залізничному транспорту УНР. Найвні відомості щодо функціонування доріг України в 1917-1918 рр. є переважно продуктом радянської епохи з притаманними їй надмірною ідеологізацією та однобічністю підходу до розв'язання проблем. Протягом 20-30-х рр. науковий пошук тривав лише на централістському рівні (загальний аналіз шляхів сполучення Російської імперії або СРСР). Серед робіт подібного типу слід назвати насамперед дослідження І.Михайлова, О.Фролова та спільну книгу А.Вольфсона і А.Корнеєва. Після другої світової війни з'являються праці іншого характеру, присвячені історії певних місцевих магістралей, в основному залізниць Донбасу (науково-популярні видання Я.Кривенка, М.Гусева і С.Сладкова тощо). Окремі відомості про транспортну систему України зустрічаються в радянських книгах 50-70-х рр. економічного (В.Чунтулов, Т.Хачатуров) та історичного (І.Пушкарьова) профілю. Отже, будь-яке історичне дослідження з аналізу системи державних залізниць в межах України за часів Центральної Ради практично відсутнє.

Після Лютневої революції 1917 року залізничні шляхи сполучення українських губерній продовжували відігравати вирішальну роль у транспортному забезпеченні військово-економічної діяльності державного організму Росії та його окремих територій. Зокрема, густота мережі залізниць в межах України у 1917 році на кожні 100 км² складала 5,8 км при загальноімперській цифрі 0,9 км. Натомість зі всієї сукупної довжини решти сухопутних комунікацій різного типу власне шосейні шляхи займали 2 325 км. (3,5%), а мощені дороги –лише 1 555 (2%).¹ З втратою Царства Польського і частини Прибалтики в 1915 році Україна стала найпередовішим у транспортному відношенні регіоном Росії. Загальна довжина залізничних ліній імперії скоротилась в 1917 р. у порівнянні до 1913 р. з 71 170 до 63 200 км. Питома вага комунікаційної мережі України (15 954 км) збільшилась в загальнодержавній частці від 22,25% до 25,24%, але дороги в своїй більшості (3/4 протягу) залишались одноколійними.² Протягом серпня 1914- липня 1917 рр. В Росії було відкрито для нормального руху 4048 пасажирських і товарних станцій, себто на 60% більше від їх довоєнної кількості. Чверть таких транспортних пунктів розташовувалась безпосередньо в Україні. Сукупна вартість залізних доріг регіону склала на третій рік війни 983 648 375 золотих рублів.³